

STRUKTURUDVIKLING I LANDBRUGETS FØLGEINDUSTRIER

Af Ph.D., Henning Otte Hansen, Fødevarøkonomisk Institut

Strukturudviklingen i den danske agro- og fødevarerindustri er gået stærkt i de seneste årtier. Resultatet er blevet færre, større og mere koncentrerede virksomheder. På flere områder er virksomhederne nu blandt de allerstørste i Europa. Den indenlandske strukturudvikling er i flere sektorer nu næsten fuldendt, hvorfor internationalisering er nødvendig for at skabe yderligere vækst og strukturudvikling. Internationaliseringen er hidtil især skabt via eksport samt markedsudvikling og -spredning, men gennem de senere år er opkøb og produktion i udlandet blevet vigtigere - og er nu flere steder den vigtigste kilde til internationalisering.

Introduktion

Strukturudviklingen i landbrugets følgeindustrier – og generelt i agro- og fødevarerindustrien – er vigtig af flere grunde:

For det *første* påvirker strukturudviklingen i agro- og fødevarerindustrien også landbrugets konkurrencesituation. Få, stærke industrivirksomheder kan opnå en stor markedsmagt over for landmændene som deres leverandører eller kunder.

For det *andet* er den vertikale integration en del af strukturudviklingen, og netop den vertikale integration er vigtig i en periode, hvor temaer som sporbarhed, oprindelse, jord-til-bord-koordinering og forsyningsikkerhed spiller en stor rolle.

For det *tredje* er en betydelig del af virksomhederne i agro- og fødevarerindustrien ejet af landmændene via andelsejerskab. Landmændene har derfor en naturlig interesse i, at deres følgevirksomheder har en optimal struktur.

For det *fjerde* er strukturudvikling og tilpasning af strukturen vigtige parametre med henblik på at opnå konkurrencefordele. Strukturudviklingen går også stærkt i agro- og fødevarerindustrien i disse år, og målet er i vid udstrækning at positionere sig strategisk for at kunne opnå stordriftsfordele, synergier og vækstmuligheder

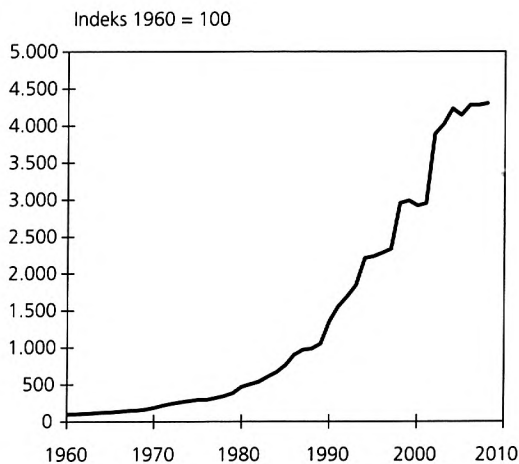
Størrelse

Strukturudviklingen i den danske fødevarer-

dustri har i høj grad været kendetegnet ved stigende virksomhedsstørrelser. I flere væsentlige sektorer i den danske fødevarerindustri er produktionen pr. virksomhed således mange-doblet siden 1960.

For den danske agro- og fødevarerindustri under ét er den gennemsnitlige virksomhedsstørrelse – målt som produktion i mængder pr. virksomhed – mere end 40-doblet i perioden 1960-2008, jfr. figur 1.

Figur 1. Gennemsnitlig virksomhedsstørrelse i den danske agro- og fødevarerindustri 1960-2008. (Mængdeindeks).

Sammenvejlet indeks af udviklingen i 17 sektorer i agro- og fødevarerindustrien. Se også boks 1.

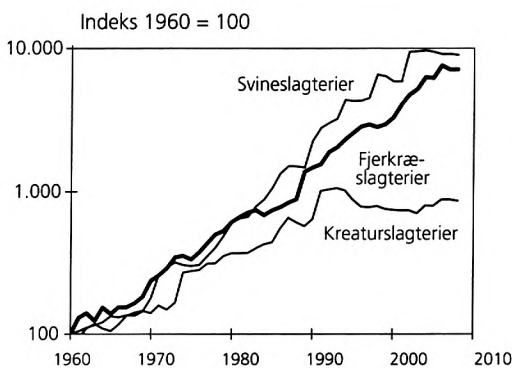
Kilde: Egne beregninger på grundlag af branche- og virksomhedsoplysninger.

De to største forarbejdningssektorer, svineslagterierne og mejerierne, er i gennemsnit vokset til indeks 9.500 og 3.900 i forhold til indeks 100 i 1960.

Væksten i fødevarerindustrien er sket på flere måder: Fusioner, opkøb, nedlukning af virksomheder samt organisk vækst har alt sammen bidraget til udviklingen.

Udviklingen fra 1960 og frem til i dag har været næsten eksponentielt voksende for de fleste virksomhedssektorer. Dette gælder til dels i kødindustrien, hvor svine- og fjerkræslagteriernes gennemsnitlige størrelse har fulgt en næsten ret linje på en logaritmisk akse, jfr. figur 2.

Figur 2. Gennemsnitlig virksomhedsstørrelse i udvalgte kødindustri-sektorer i den danske agro- og fødevarerindustri. (Mængdeindeks, logaritmisk Y-akse).

Kilde: Egne beregninger på grundlag af branche- og virksomhedsoplysninger.

Ser man på hele perioden 1960-2008 under ét, har der været betydelige forskelle i strukturudviklingen fra sektor til sektor. Svineslagterierne er vokset mest – via fusioner – mens mejerierne har haft en mere moderat udvikling.

Det er i øvrigt karakteristisk, at størrelsesudviklingen i mejerisektoren var meget stærk indtil midten af 1980'erne – den stærkeste udvikling blandt alle sektorer. Indførelsen af mælkekvoter medførte i sagens natur et stop for yderligere vækst i produktionen, og den fortsatte strukturudvikling har ikke kunnet opveje denne barriere. Resultatet blev efterfølgende en relativ svag størrelsesudvikling. Fusionen mellem MD Foods og Arla i 2000 genskabte dog en stigende udvikling.

Figur 1 og 2 viser kun udviklingen i strukturen siden 1960. Man kan således ikke se, hvilke brancher der har de største virksomheder i forhold til de øvrige o.s.v.

Generelt gælder det dog, at flere af de danske virksomheder i agro- og fødevareindustrien via strukturudviklingen i dag hører til blandt de allerstørste i Europa, jfr. boks 2.

Boks 2. Dansk agro- og fødevarevirksomheders størrelse (placering) i europæisk perspektiv

Sektor	Virksomhed	Placering
Svinekød	Danish Crown	2
Oksekød	Danish Crown	7
Mælk	Arla	2
Foder	DLG	3
Markfrø	DLF-TRIFOLIUM	1
Pelsskind	Kopenhagen Fur	1
Øl	Carlsberg	3
Potteplanter	GASA Group	7
Læggekartofler	Danespo	8

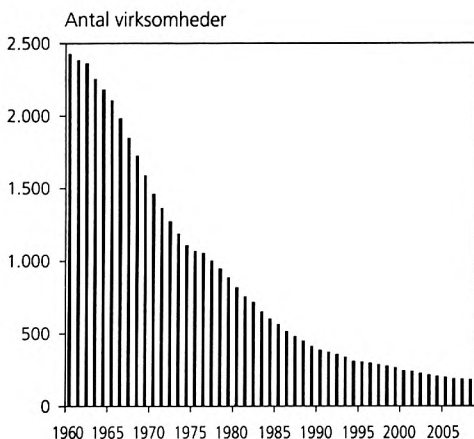
Anm: Beregning og sammenligning af størrelsen kan være usikker, da der er flere måder at opgøre størrelse på. I denne tabel er størrelsen beregnet ud fra produktion i mængder og markedsandele.

Kilde: Egen fremstilling baseret på årsregnskaber, interviews m.m.

Antal

Antallet af fødevarevirksomheder er faldet betydeligt gennem de seneste år. For alle brancher gælder det, at der er blevet færre – men som nævnt også – større virksomheder og anlæg. For agro- og fødevareindustrien under ét – her omfattende 17 forskellige sektorer – gælder det, at antallet af virksomheder er faldet med over 90 pct. siden 1960, jfr. figur 3.

Figur 3. Antal virksomheder i den danske agro- og fødevareindustri, 1960-2008

Kilde: Egne beregninger på grundlag af branche- og virksomhedsoplysninger.

Det gælder for alle sektorer, at der har været en udvikling i retning af færre og færre virksomheder i perioden.

Antallet af slagteri- og mejeriselskaber er således faldet til ca. 5 pct. i forhold til niveauet i 1960. Der er samtidig en tendens til, at især de eksportorienterede sektorer har haft den største strukturtilpasning. Det antyder, at et stort markedspotentiale kombineret med et internationalt konkurrencepres fremmer strukturudviklingen i agro- og fødevareindustrien.

Koncentration

Koncentrationsudviklingen varierer betydeligt fra sektor til sektor i fødevareindustrien.

Svineslagterierne har gennemlevet en kraftig koncentrationsudvikling efter midten af 1980'erne. En yderligere udvikling i den indenlandske koncentration er næppe mulig.

Koncentrationen blandt fjerkræslagterierne faldt i 1990'erne, men er igen steget efter år 2000. Udenlandsk kapital spiller en stor rolle i denne sektor.

Pelshandelen har gennem mange år været meget koncentreret med reelt kun én virksomhed på markedet.

Sukkerfabrikkerne er nu fuldt koncentreret med kun én virksomhed, som nu er udenlandsk ejet.

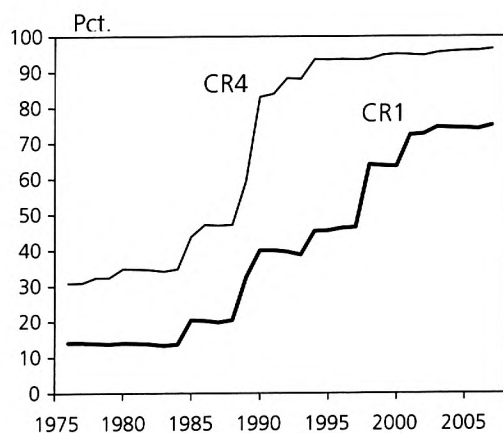
Brød- og melsektoren har også de seneste år haft en betydelig koncentration. Her er størsteparten af sektoren i dag udenlandsk ejet.

Den generelle, »gennemsnitlige« udvikling i agro- og fødevareindustrien dækker således over betydelige forskelle, men har dog en relativ klar tendens:

Koncentrationen er stigende, de store virksomheder får en stigende andel af markedet.

Figur 4 viser således den største og de fire største virksomheders samlede andel af markedet (= CR = Concentration Rate) for perioden 1975-2008.

Figur 4. Gennemsnitlig koncentrations-udvikling (CR) i den danske agro- og fødevareindustri, 1975-2008

Kilde: Egen fremstilling på grundlag af brancheoplysninger m.m.

Gennemsnittet fås ved, at de enkelte sektors nøgletal sammenvejes ud fra deres respektive omsætning. Dermed får svineslagterier og mejerier en stor vægtning og tilsvarende betydning for gennemsnitsværdierne.

Som det ses af figuren, har de seneste årtier været karakteriseret ved en endog meget stærk koncentrationsudvikling. De største virksomheder får en stadig stigende del af den samlede omsætning i markedet.

Fusioner

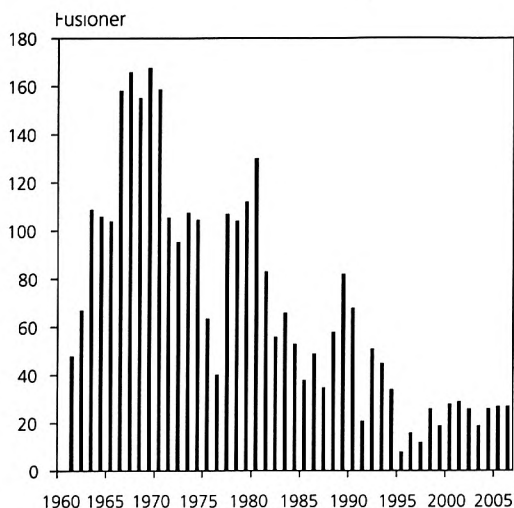
Fusioner er et middel til at gennemføre den strukturudvikling, som der tilsyneladende har været et stort behov for. Fusioner, som dækker over egentlige opkøb, sammenlægninger, fjendtlige overtagelser m.m., forekommer undertiden i bølger. Der er perioder eller konjunkturer m.m., hvor fusioner er mere fordelagtige end andre.

Fusionernes omfang og betydning kan være svære at opgøre eller vurdere eksakt. Antallet af fusioner fortæller f.eks. ikke noget om, hvor store virksomheder der deltog. Værdien af de enkelte fusioner kan ofte være svær at opgøre, da der ikke nødvendigvis offentliggøres købs- eller salgspris eller lignende.

Med disse forbehold og begrænsninger kan forløbet af fusioner i den danske agro- og fødevareindustri af figurene 4.

Som det ses af figuren, var der en fusionsbølge i slutningen af 1960'erne og starten af 1970'erne. Dette var i høj grad en tilpasning til den forventede indtræden i det daværende EF, hvor man var nødt til at forene kræfterne for at få størst mulig udbytte af den nye og større markedsadgang i de øvrige medlemslande.

**Figur 5. Antal fusioner i den danske agro- og føde-
vareindustri 1961-2008**

Anm: Blandt 17 forskellige sektorer inden for den danske agro- og fødevarerindustri.

Kilde: Egne beregninger på grundlag af branche- og virksomhedsoplysninger.

Også i første halvdel af 1980'erne var der en fusionsbølge, som især var drevet af den teknologiske udvikling, hvor udnyttelse af nye stordriftsfordele var en væsentlig drivkraft bag flere fusioner og opkøb.

Efterfølgende er antal fusioner om året gradvist faldet. Omvendt er størrelsen af de enkelte fusioner vokset for hver bølge.

I 1960 var der 78 andelssvinelagerier i Danmark, men allerede i 2002 var antallet nede på 2.

I mejerisektoren var der i 1960 1.939 virksomheder med ialt 1.393 anlæg. I 2009 var tallet reduceret til hhv. 31 virksomheder og 61 anlæg.

På den baggrund er det næppe overraskende, at antallet af fusioner er faldet, efterhåndensom der er færre og færre selskaber til at fusionere. Samtidig er de enkelte virksomheder

blevet større og større, hvorfor de enkelte fusioner alt andet lige vil være mere omfangsrige.

Der er dog også en tendens til, at der i skyggen af de store fusioner opstår nye mindre virksomheder. Små gårdmejerier, nystartede iværksættervirksomheder m.m. dukker op og forsøger at udvikle sig på nicheområder eller baseret på ny viden, teknologi, markedskendskab eller lignende.

Et lignende mønster ses på bryggeriområdet, hvor antallet af mikrobryggerier er steget markant i det seneste tiår.

Mange af disse virksomheder må lukke efter nogle år, andre vokser sig større, og nogle ender med at blive opkøbt af de store virksomheder.

Specialisering

Den danske agro- og fødevarerindustri er generelt karakteriseret ved en høj grad af specialisering og fokusering på ét enkelt produktionsområde. Forekomsten af konglomerater er generelt lille og endda aftagende.

Integrationen foregår primært vertikalt (øget forædling, integrering af forsyningsled m.m.), mens diversifikation ind i helt nye områder er meget lille.

Udviklingen i disse år går generelt i retning af stigende fokusering og specialisering og mindre vægt på konglomerater. Man lægger vægt på at blive større og stærkere på virksomhedens kerneområder, mens de mere perifere forretningsområder bliver frasolgt.

Konglomerater har gennem mange år været upopulære blandt mange aktieinvestorer, og det skyldes ikke mindst deres ofte manglende gennemskuelighed og netop deres manglende specialisering og fokusering.

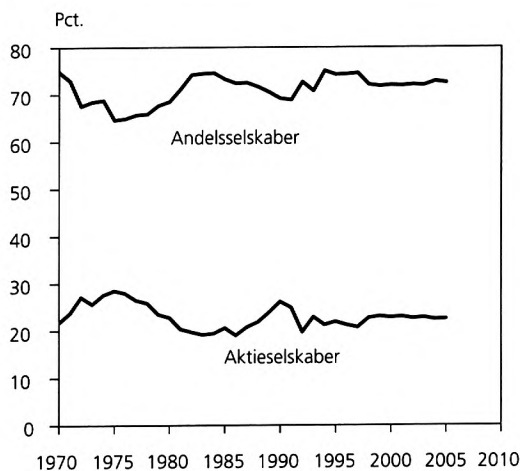
Ejerformer

Ejerformerne i agro- og fødevarerindustrien er specielle, idet andelsejet er relativt udbredt set i forhold til ejerformerne i den øvrige industri. Det gælder især i slagteribranchen, blandt grovvarerelskaber m.m., mens f.eks. andelsejet helt eller delvist er ophørt inden for sukkerproduktion, brødsektoren og drikkevarerindustrien.

Inden for de to store brancher, slagterier og mejerier, er andelsejet klart dominerende. Det er også bemærkelsesværdigt, at andelsejet her ser ud til at bevare eller endog øge deres markedsandele over tid.

Figur 4 viser således andels- og aktieselskabsformens udbredelse i den danske kødindustri gennem de seneste årtier.

Figur 6. Ejerformer i den danske kødindustri, 1970-2006

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (2010) og Danmarks Statistik (2008)

Andelsorganiseringens betydning i de enkelte sektorer viser også, at forarbejdningsleddene lige efter landmændene i værdikæden – hvor netop leveringssikkerhed m.m. har stor betyd-

ning – har den største andelsorganisering, mens de fjernere led fra landmændene vil være mere præget af privatejede virksomheder.

Alt i alt kommer ca. 40 pct. af fødevarerindustriens omsætning i Danmark fra andelsselskaber.

Vertikal integration

Vertikal integration betyder, at leddene i processen fra forskning og udvikling, egentlig primærproduktion, til forarbejdning, forædling, distribution og afsætning koordineres. Oftest er det processerne fra »jord til bord«, som koordineres.

Integrationen, koordineringen eller samkøringen kan være enten bagud- eller fremadrettet. Bagudrettet integration ses typisk, hvor en fødevarerindustri engagerer sig i de foranliggende led, herunder primærproduktionen. Den fremadrettede integration ses derimod typisk, når landmænd engagerer sig i forædling og afsætning.

Den bagudrettede integration i form af detailhandelens opkøb i fødevarerindustrien har også været set. Udviklingen er nu vendt, og i takt med det betydelige frasal, fokuserer detailhandlen nu mere på deres primære forretningsområder.

Kontraktproduktion eller mere direkte bagudrettede opkøb fra industrivirksomhedernes side er eksempler på vertikal integration.

Kontraktproduktion regulerer relationerne mellem på den ene side landmænd og på den anden side private, andelsejede eller offentlige virksomheder, således at den erstatter det sædvanlige spotmarked. En kontrakt omfatter sædvanligvis pris, mængde, kvalitet, kredit m.m.

Udviklingen gennem de seneste årtier har vist en tendens i retning af mere og mere kon-

traktproduktion. Udviklingen ses både globalt og i Danmark.

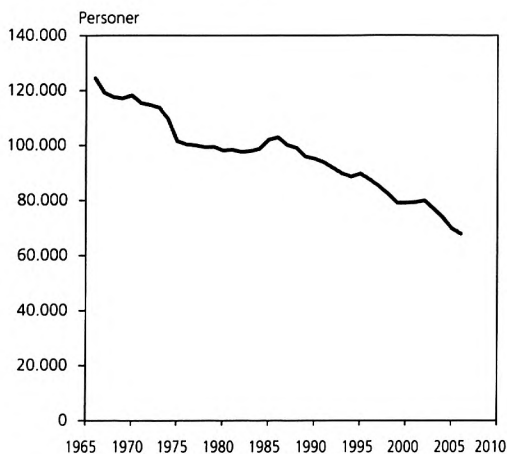
Der findes flere forskellige motiver bag den stigende kontraktproduktion: For landmændenes vedkommende sikres afsætning og i en vis udstrækning også priser i en længere periode – hvilket især kan være nødvendigt, hvis andelsejerskabet ikke er så udbredt. For agro- og fødevarerindustrien sikres også råvareleverancer, men samtidig øges også muligheden for øget differentiering, sporbarhed og dermed også værdiforøgelse.

Indsatsfaktorer

Indsatsfaktorerne (arbejdskraft, kapital, energi m.m.) er også med til at beskrive strukturforholdene.

Med hensyn til arbejdskraften er der en markant tendens i retning af stadigt færre ansatte i fødevarerindustrien. Fra midten af 1960'erne til 2006 er antallet af ansatte i den danske fødevarerindustri således faldet med 45 pct., jfr. figur 5.

Figur 7. Samlet antal beskæftigede i den danske fødevarerindustri 1966-2006

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (2010).

Arbejdskraftforbruget er dog i samme periode faldet mere i primærlandbruget. Dette skal imidlertid også ses på baggrund af, at en stigende andel af værditilvæksten sker i forarbejdnings- og forædlingsindustrien, mens andelen falder i primærlandbruget.

Globalisering

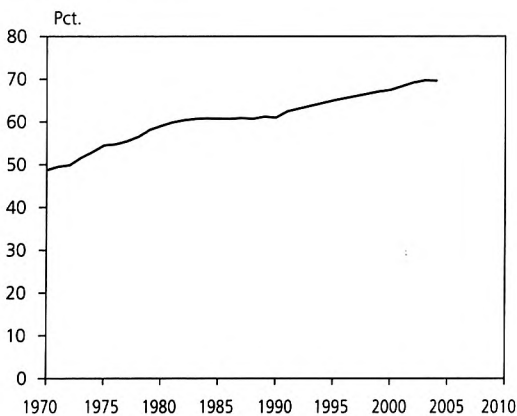
Globalisering i form af eksport, direkte investeringer i udlandet, globale strategiske alliancer m.m. er også en del af strukturudviklingen.

Det er kendetegnende for dansk landbrug samt for den danske agro- og fødevarerindustri, at eksportorienteringen er relativt stor. Ca. 2/3 af landbrugsproduktionen går til eksport, hvilket er en – set i både national og global målestok – meget høj andel.

Gennem de seneste årtier er den danske fødevarerindustri eksportorientering steget betydeligt. For alle store brancher i fødevarerindustrien gælder det, at eksportens andel af den samlede produktion er steget siden 1970.

Som det ses af figur 6, er den danske fødevarerindustri eksportandel steget fra 50 til 70 pct. i perioden 1970-2004.

Figur 8. Eksportandele for den danske fødevarerindustri 1970-2004

Kilde: Danmarks Statistik (2010) m.m.

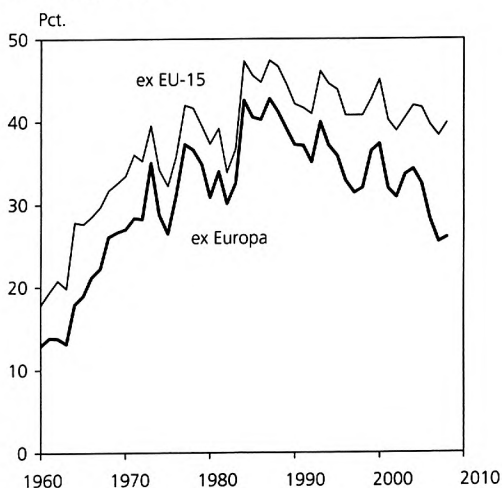
Især for mejeriernes vedkommende har der været en kraftig stigning efter den danske indtræden i EF i 1973.

Inden for de enkelte brancher i fødevareindustrien har der været relativ størst stigning i eksportandelen for grønt- og frugtkonservesfabrikkerne. Her er eksportandelen steget fra 19 til 56 pct. i perioden 1970-2004.

Internationaliseringen af den danske landbrugs- og fødevaresektor understreges af, at afsætningen i stigende grad sker til fjerne eksportmarkeder, hvor både afstand samt kulturelle og økonomiske handelsbarrierer gør afsætning endnu mere krævende.

I 1960 blev ca. 13 pct. af den danske landbrugseksport afsat uden for Europa. Frem til slutningen af 1980'erne steg dette tal til over 40 pct. Andelen er efterfølgende faldet til ca. 25 pct.

Figur 9. Dansk landbrugseksport til lande uden for Europa og uden for EU-15 (incl. FEOGA). Pct. af al landbrugseksport

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Landbrugsraadets (flere årgange).

På samme måde har landbrugseksporten til lande uden for EU-landene (her EU-15) udviklet sig markant, jfr. figur 7.

Især Japan, Mellemøsten, Rusland samt USA har som lande uden for Europa fået en stigende betydning for den danske landbrugseksport gennem de seneste 40 år.

Med EU's udvidelse i 1990'erne er det naturligt, at de nye EU-lande har fået større attraktivitet på bekostning af lande uden for EU. Der har således været en klar tendens til, at den danske landbrugs- og fødevareeksport er steget betydeligt til de nye lande, som er indtrådt i EU, jfr. f.eks. Hansen, H. O. (2008).

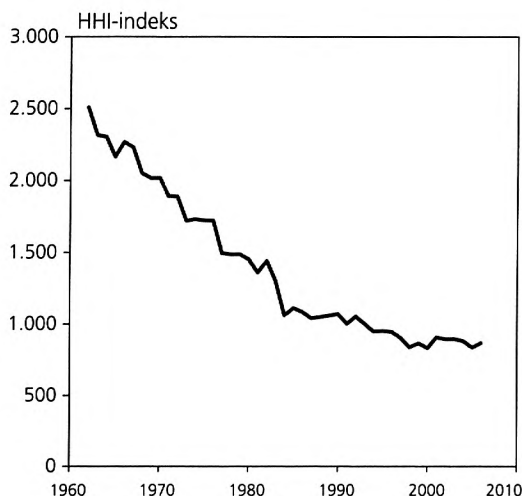
Der er også sket en betydelig eksportmarkedsspredning. I starten af 1960'erne gik ca. 65 pct. af den danske landbrugseksport til 2 markeder. I 2006 er andelen faldet til ca. 33 pct.

Den øgede spredning i eksportmarkederne – som også illustrerer et trin i globaliseringen – kan måles ved hjælp af HHI (Herfindahl-Hirschmann Indekset). HHI viser koncentrationsgraden og er summen af kvadraterne på de enkelte markeders betydning. Få store markeder vil således betyde en høj HHI-værdi.

Som det ses af figur 8, er koncentrationen faldet, og spredningen er steget m.h.t. de danske landbrugs- og fødevareeksportmarketers sammensætning siden starten af 1960'erne.

Som det ses af figuren, har markedskoncentrationen været relativt konstant de seneste 10 år. En væsentlig forklaring er, at EU-markedet er blevet mere attraktivt som følge af både udvidelser i antal medlemslande og større markeds-mæssig integration (EU's indre marked, fælles valuta m.m.).

Figur 10. Koncentration (HHI) i de danske landbrugs- og fødevareeksportmarketers sammensætning

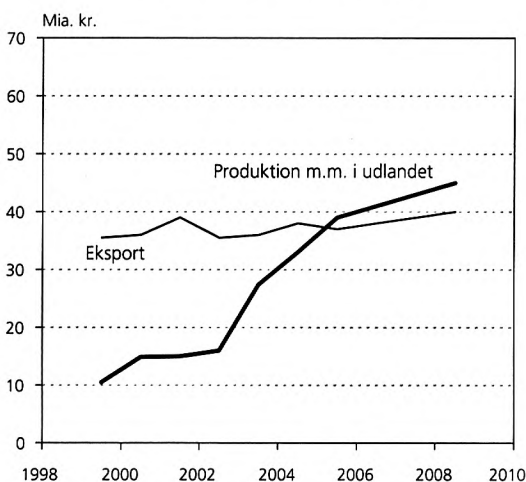
Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (flere årgange).

De senere års udvikling er ligeledes kendetegnet ved, at også importen af landbrugs- og fødevarer er steget. Importen er steget af flere årsager:

- Fødevareefterspørgslen er blevet mere globaliseret, og forbrugere ønsker ofte mere eksotiske fødevarer
- Importerede varer indgår i et vist omfang som råvarer i den danske fødevareindustri
- Importerede varer kan dække et behov på lavprissegmentet
- Øget frihandel og større indre markeder fremmer en international specialisering, hvor lande og virksomheder fravælger selv at producere varer, hvor deres komparative fordele er for små. I stedet øges importen på disse områder, mens deres fokuseres på deres komparative fordele.

Mens udviklingen i den danske agro- og fødevareindustri går i retning af stigende bruttoeksport og stagnerende nettoeksport, øges virksomhedernes investeringer, produktion og aktivitet i udlandet. Der er således klare tegn på, at de danske fødevarevirksomheder gennem de seneste år har bevæget sig et trin videre i globaliseringsforløbet og nu har større fokus på produktion i udlandet, jfr. figur 9.

Figur 11. Eksport og produktion m.m. i udlandet for danske fødevareindustrivirksomheder

Anm: Udvalgte repræsentative andelsvirksomheder

Kilde: Egne beregninger og estimater på grundlag af årsregnskaber og virksomhedsindberetninger.

Figuren viser, at for de udvalgte virksomheder spiller produktion m.m. i udlandet nu en større rolle end den direkte eksport fra hjemmemarkedet.

Udviklingen i retning af større og større vægt på investeringer og produktion i udlandet i globaliseringsprocessen giver sig også til udtryk i, at transnationalitetsindekset, TNI, nu er vokset og ligger i niveauet 40-90 pct., jfr. tabel 1.

Tabel 1. Transnationalitets-indeks (TNI) for danske agro- og fødevarevirksomheder

Danish Crown*	74
Arla*	81
DLG*	41
Danisco	84
Carlsberg	95
DLF-TRIFOLIUM	62
Rose-Poultry*	40
GASA Group	32
Tican	52

Anm: TNI er et uvejet gennemsnit af hhv. aktiver, salg og beskæftigelse i udlandet i pct. af ialt. Hvor der ikke findes data for alle tre kategorier, er gennemsnittet beregnet af de to øvrige parametre (virksomheder markeret med *)

Kilde: Egen fremstilling baseret på årsregnskaber, interviews m.m.

I perioden 1999-2008 har danske virksomheder investeret for 89 mia. kr. i udenlandsk fødevareindustri, mens udlandet i samme periode har investeret for 43 mia. kr. i dansk fødevareindustri. Der har således været en betydelig dansk nettoinvestering i udenlandsk fødevareindustri.

Den betydelige nettoinvestering skal bl.a. ses på baggrund af, at andelsformen hindrer udenlandsk opkøb af væsentlige dele af den danske fødevareindustri. Omvendt kan der også via andelsorganiseringen være en naturlig skepsis over for en gennemført internationalisering baseret på investeringer i udenlandsk produktion.

Kilder

Danmarks Statistik (flere årgange): Landbrugsstatistik

Danmarks Statistik (2008): Specialudtræk af industristatistikken

Danmarks Statistik (2010): www.statistikbanken.dk

Hansen, Henning Otte (2008): »Regionale handelsblokke og deres placering i globaliseringen«. I: Tidsskrift for Landøkonomi. No. 2/2008. pp. 47-64.

Landbrugsraadet (flere årgange): Landbrugseksporten